

Отримано: 25.03.2021 р.

Прорецензовано: 13.04.2021 р.

Прийнято до друку: 27.04.2021 р.

e-mail: mega.oksana90@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2021-32-6-10

Мірошніченко О. Сімейно-шлюбні відносини старообрядців в Україні в умовах політичного режиму Російської імперії у XIX – на початку XX століть. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2021. Вип. 32. С. 6–10.

УДК: 392 : [94: 271.2 – 86](477)»18/19»

Оксана Мірошніченко

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ СТАРООБРЯДЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Розглянуто особливості політики Російської імперії щодо сімейно-шлюбних відносин у старообрядців у XIX – на початку XX ст. – від лібералізації до утисків та переслідувань. Особливу увагу приділено зрівнянню прав старообрядців із православним населенням з боку уряду та церкви. Визначено роль конфесійного чинника у формуванні шлюбних відносин серед старообрядних православних християн: закритість та окремішність стали запорукою їх виживання. Показано вплив російської імперської влади на статеву і шлюбну поведінку старообрядців. Виховання у старообрядницьких сім'ях було повністю підпорядковано релігійній складовій. Проаналізовано наявність змішаних шлюбів старообрядців із православним населенням, які носили винятковий характер.

Ключові слова: старообрядці, шлюбно-сімейні відносини, релігія, християнство, державна політика.

Oksana Miroshnychenko

THE MARITAL RELATIONSHIPS OF OLD BELIEVERS IN UKRAINE AND THE POLITICAL REGIME MARRIAGE RELATIONS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article discusses the features of the policy of the Russian Empire on the marital relationships of the Old Believers in the 19th- the early 20th centuries. The issues of liberalisation, abandon oppression and harassment by government agencies. Attempts of improper activity of the government and the church to destroy the values of the Old Believers are considered. These are, in particular, family and marital values. These values are indispensable elements of the social structure of a community. Marital relations were considered the main social institution that preserved the tolerance of society.

Particular attention was focused on the equalization of rights between the Old Believers and the Orthodox Christians on the part of the government and the church. The analysis highlights that apartness and matrimony were the main elements of the faith tradition of the Old Believers. The article shows that the laws of the Russian Empire influenced the mating and sexual behaviour of Old Believers. The gender perspective met the requirements of the agrarian aristocracy and this aspect was considered in action. Historically, the role of women in different spheres of society has gradually changed. Women could take on male work responsibilities, for example, as a business environment or judicial functions. On the topic of family education of Old Believers, this issue is subordinated to religious beliefs. Education children was a top priority for men. There were erudition, a high knowledge of religious literature, quotation, the lives of foremost saints and other important knowledge of the Old Believers and their children. This article analyzes cross-marriages between Old Believers and Orthodox Christians, but this was an exception. Endogamy was a major component of wed. People got married with the consent of their parents, while a significant other had to be an Old Believer and live in your or a neighboring village.

Keywords: Old Believers, marital relationships, religion, Christianity, national policy.

Шлюб та сім'я протягом багатьох століть були невід'ємними елементами соціальної структури будь-якого суспільства. Вони вважаються фундаментальними соціальними інститутами, які забезпечують відтворення та стійкість людського суспільства. Категорії сім'ї і шлюбу є непротиставними для строгого визначення. По-перше, їхнє наукове розуміння і трактування підпадає під вплив традиції побутового сприйняття цих понять, яке не завжди співпадає з науково-теоретичним; по-друге, і сім'я, і шлюб вивчаються багатьма науками, що породжує множинність підходів до розуміння цих

феноменів і, відповідно, звужене, або, навпаки, розширене їх тлумачення. Сім'я – це своєрідне підґрунтя історії держави, яке відкриває уважному дослідникові глибинні структури нашого минулого.

Шлюбні відносини старообрядців через свою своєрідність привертала увагу багатьох вітчизняних і російських істориків та етнографів. Так, питання про вплив релігійного фактору на сімейні відносини у старообрядницьких громадах розглядали на основі широкого етнографічного матеріалу О. В. Безносова [6], Ю. В. Волошин [5], О. Р. Ярмош [15] та ін. Питання про побутові взаємовідносини між старообрядницькими громадами і суспільством розглядали М. Ю. Зеленков [9] та ін.; про правове регулювання існування старообрядницьких громад – І. М. Бойків [4] та ін. Взаємозв'язку сучасних глобальних проблем з відходом людства від моральних основ світових релігій, умовам збереження культури традиційних сімейних цінностей приділили увагу Є. О. Краснікова [10], Т. В. Арзуманова [2; 3] та ін. Між тим проблема державної політики щодо родинно-сімейних відносин, на мій погляд, розглядалася побіжно і недостатньо.

Завдання статті: охарактеризувати особливості політики Російської імперії щодо шлюбних відносин у старообрядців у XIX – на початку XX ст.; визначити роль конфесійного чинника у формуванні шлюбних відносин; показати вплив російської імперської влади на статево і шлюбну поведінку старообрядців.

Політика російської влади щодо старообрядців нагадувала гойдалку, коли жорсткі утиски змінювалися на певне послаблення релігійних, економічних, соціальних обмежень і навпаки. Все ж в кінцевому випадку вона була спрямована на знищення старообрядництва як явища. Проте ніякі зусилля російської влади та православної церкви не змогли відвернути їх від своїх релігійних поглядів та укладу життя [13, с. 403]. Російські старообрядці завжди були для них обох як кістка в горлі, і від них всіляко намагалися позбавитись. А коли це не вдавалося, то робили їхнє життя нестерпним. Водночас і влада, і церква діяли за принципом «коржа і батога»: то якесь послаблення, певна лібералізація, то, навпаки, репресії та жорсткість. І намагалися проникнути та знищити у ньому найсокровенніше і найпотаємніше. Такими виявились сім'я та шлюб.

Перша половина XIX ст. виявилась для старообрядців украй важкою. За правління Миколи I особисті права людей зазнали обмежень, ведення метричних книг було передане поліції. Їхні шлюби не визнавалися законними. У 1841 р. був виданий наказ скласти для старообрядців сімейні списки і не допускати в них змін щодо збільшення. Це означало, що влада силоміць зобов'язувала дітей старообрядців хреститися за обрядами православної церкви [11, с. 20]. Потрібно відмітити, що старообрядці продовжували зазнавати й інших переслідувань, залишалися повністю безправними. Так, ще в середині XIX ст. їхні діти вважалися незаконнонародженими. Проте, як слушно зазначає Ю. М. Поліщук, поповнення старообрядницьких громад з другої половини XIX ст. все ж таки відбувається [13, с. 401]. Це можна пояснити досить замкнутим способом життя який вели старообрядці, а також їх незначною кількістю. Усе це, при фактичній забороні брати шлюб з представниками інших релігійних груп, досить суттєво впливало на смертність і народжуваність, так як могло приводити до кровозмішання і в кінці кінців до виродження [13, с. 398].

Згідно з Циркуляром Міністерства юстиції від 11 вересня 1859 р., що адресувався губернським прокурорам [14, арк. 1], старообрядці, які належали до розколу з народження (тобто, коли батьки дійсно розкольники, а не навернені із православ'я) не переслідувалися. Проте їм було заборонено розповсюджувати свої «оманливі» переконання серед парафіян офіційної православної церкви, передусім не спокушати їх до розколу. Цивільне керівництво подбало, щоб здійснення духовних потреб та обрядів з боку старообрядців не було привабливим для православних, а саме урочисті таїнства хрещення і вінчання (укладення шлюбу), супровід померлих на цвинтар у мантіях, клобуках та іншому старообрядницькому одязі, відкриття нових чи відновлення старих молитовень тощо. Намагання старообрядців отримати дозвіл, щоб укласти шлюб, залишалися без уваги з боку влади. Жодних листувань з боку старообрядців до представників церкви не здійснювалось [14, арк. 2]. Інший Циркуляр Міністерства юстиції від 9 березня 1861 р., № 4487, губернським, обласним та місцевим прокурорам вказує на те, що за виховання дітей в розколі батьків притягують до покарання на підставі ст. 208 частини I кримінального закону, а самих дітей віддаватимуть на виховання особам православного віросповідання. Таких батьків-старообрядців піддаватимуть утриманню під вартою.

Певна нелогічність прослідковувалась у репліках статс-секретаря графа Д.М. Блудова, який вважав, що указана стаття вимагає, щоб при шлюбі чи православного сповідання (у даному випадку акцент робиться на тому, що офіційна православна церква є панівною і тільки вона є православною.

Решта конфесій, навіть якщо вони і християнські, православні – такими не є) з особами інших християнських віросповідань були відібрані від останніх підписки в тому, що дітей своїх вони будуть виховувати у православної вірі. Звідси граф Д.М. Блудов зробив висновок, що ст. 208 не відносилась до людей, які перейшли в розкол, від яких таких обов'язкових підписок не потрібно і немає бути [14, арк. 4]. Проте на його думку ніхто не зважав і утиски старообрядців ще певний час продовжувалися. Лише у 1864 р. вони одержали певні громадянські права, а в 1874 р. їм було дозволено метричний запис шлюбу, народження і смерті [13, с. 401]. Баптисти в свою чергу теж довго клопоталися про видачу їм «казенної» книги для внесення в неї актових записів про шлюб та народження, просячи підпорядкувати їх правилам від 19 квітня 1874 р. про метричні книги для старообрядців у силу цих прав. Шлюби старообрядців, внесені в метричні книги та встановлені додатком в 1093 ст. законів про стани, отримують силу і наслідки законного шлюбу [6, с. 26]. Після видання даного закону їх шлюб залишався незаконним у церковному відношенні, але в цивільному вже мав силу та наслідки законного після офіційної реєстрації (після запису в метричну книгу). Було також встановлено особливу процедуру реєстрації шлюбу старообрядців: бажаючий взяти шлюб мав повідомити про свій намір (усно або письмово). Поліцейське управління або волосне управління за місцем свого постійного проживання, зазначивши імена, прізвища («прозванія») та стан майбутнього подружжя. Після заяви з боку майбутніх чоловіка та жінки про намір взяти шлюб, поліція або волосне управління писало об'яву, яка протягом семи днів виставлялася на видному місці, частіше за все на дверях управління. Усі, хто мав свідчення про перешкоди для реєстрації даного шлюбу та запису його в метричну книгу, були зобов'язані заявити про це в поліцію (усно чи письмово). Після семи днів після того, як об'ява була виставлена, поліцейське або волосне управління видавали довідку, що ніхто не подав скаргу. Якщо ж скарги на майбутній шлюб були зроблені, то в цій довідці вони були зазначені. Для реєстрації шлюбу подружжя мало особисто прийти в поліцейське управління разом із отриманою раніше довідкою та двома поручителями (з обох боків), які б заявили що одруження не суперечить закону [1, с. 527].

Проте, у 1875 р. спеціально створена для вироблення законоположень про старообрядців комісія Міністерства внутрішніх справ отримала директиву такого змісту: «Заходи уряду щодо розколу, хоч і не повинні мати характер його переслідувань, разом з тим не можуть бути спрямовані... на захист розколу». Вона лягла в основу закону про старообрядців, виданого у 1883 р. [13, с. 401].

Статеворольова система у старообрядницьких сім'ях повністю відповідала вимогам тогочасного аграрного суспільства. Традиційно за жінками закріплювалася побутова сфера. Однак характер господарських занять сприяв гендерному перерозподілу обов'язків. Жінки інколи брали на себе значну частку «чоловічих» обов'язків, а саме, вели судові процеси та займались підприємництвом. Загалом простежується традиційне для російських та українських регіонів ставлення до сексуальності: осудливе – до жіночої і нейтральне – до чоловічої, тобто існував своєрідний подвійний стандарт [5, с. 21]. Дівоча цнота для старообрядців була вища подружнього життя; але це аж ніяк не впливало з переваги над дівочтвом, ніби заміжжя – це забобонно, грішно. Як зазначав ректор семінарії, протоієрей Михайло Разногорський, «звичайно, золото краще срібла; але і срібло не жухелицею або глиною, а – благородний метал». «Хто віддає свою дівчину заміж – писав Апостол Павло, добре робить, а хто не віддає – робить краще». Він також вказував: «Якщо дівчина: вийде заміж, не згрішивши, але ж якщо не втримається, нехай одружується, бо краще вступити в шлюб, ніж розпалюватися» [7, с.392].

Родинні відносини старообрядців цілком базувалися на буквальному розумінні й суровому дотриманні біблейських заповідей, серед яких: «Шануй батька свого та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій дав тобі», «Не чини перелюбу», «Не жадай жони ближнього свого» тощо (Біблія, Исход, 20). У шлюбі старообрядці також дотримувалися правила, що Ісус Христос головний над чоловіком, а чоловік – головний над дружиною та дітьми. Домінування чоловіка навіть віддзеркалюється в інтимній стороні шлюбу. Наприклад, інтимні стосунки у старообрядців заборонені протягом усіх чотирьох постів, а також в ніч з вівторка на середу, з четверга на п'ятницю, з суботи на неділю. Проте поширена думка, що жінка не має права відмовляти чоловіку, якщо він буде наполягати на інтимній близькості. Якщо чоловік буде розгніваний на жінку (саме через її відмову), то молитви (ні жінки, ні чоловіка) не будуть почуті Богом. Жінка має задовольняти чоловіка, а потім спокутувати цей гріх додатковими молитвами. У випадку, коли саме жінка виступить ініціатором близькості у заборонені дні, її гріх буде набагато страшнішим і спокутувати їй доведеться його дуже довго [3, с.112]. Незважаючи на підлегле становище, роль жінки в родині малоросійських

старообрядців була доволі значною, а коло обов'язків надзвичайно широким. Великою мірою цьому сприяв характер економічної діяльності, який передбачав тривале перебування чоловіків поза домом. Мали жінки й певні майнові права, принаймні на частину батьківської спадщини. Замкнутість цих громад від решти світу та сильні патріархальні традиції майже унеможливлювали вихід жінок за межі приватного простору, однак рівень їхньої грамотності був досить високим [5, с. 21].

Виховання та навчання дітей визначається пріоритетною метою саме чоловіків. Начитаність, високий рівень знання релігійної літератури, цитування, наведення прикладів із життя святих є характерною рисою членів старообрядницької общини, навіть дитячого віку. З перших днів життя батьки виховують дитину «у вірі». Наприклад, дитина, яка тільки навчилася говорити, знає напам'ять декілька молитов. Починаючи будь-яку справу (молитву, вживання їжі, виконання домашнього завдання, тощо), дитина має звернутися до старших (батька, діда, матері) за благословенням. Традиційно діти зверталися так: «Благословіть мене на молитву». Перед початком вживання їжі дитина мала перехреститися і промовити молитву [3, с.110]. Благодать шлюбу, як зазначають Катеринославські єпархіальні відомості, відкривається в благословенному народженні дітей, яке супроводжується ніжним батьківським піклуванням про їх виховання в душі віри і благочестя до того часу, коли і самі діти стануть подружжям і батьками в тому ж християнському напрямку. Святе народження, святе виховання, святе життя дітей в підлітковому віці, юності, мужність і старості, святе життя і їх потомства, любові, що з'єднає дітей з батьками та батьків з дітьми, а потім і з їхніми дітьми, – онуками і навіть правнуками, – любов переходить в нескінченну вічність, що молиться за живих і померлих [7, с.408].

Не можна залишити осторонь і питання змішаних шлюбів. Етнокультурній взаємодії старообрядців з місцевим населенням певною мірою сприяли змішані шлюби. Це не було поширеним явищем, оскільки при укладанні шлюбу згідно із звичаями суворо дотримувались ендогамності. Вони одружувалися виключно серед своїх – тобто згідно з волею батьків та власними почуттями обирали шлюбного партнера серед старообрядців свого населеного пункту або сусідніх селищ. Вік укладання шлюбу серед дівчат становив у середньому 16 – 20 років. Після 20 – 25 років їх вважали вже старими і тоді вони брали шлюб з українцями або представниками інших етносів місцевого населення. У такому випадку іновірців обов'язково мировали (церковна обрядодія). Хлопці-старообрядці також інколи одружувалися з українками чи росіянками. Однак загальний відсоток змішаних шлюбів був незначний [12, с. 200]. Проте влада була дуже занепокоєна питанням змішаних шлюбів між православними та старообрядцями. Тому одним із ключових завдань Катеринославського місцевого «Комітету про Православ'я» було вирішення «незручних питань» [8, с.507]. А саме, неможливість вступати в шлюб православним християнам із старообрядцями. Шлюби православних з останніми допускається не інакше, як за приєднання розкольника до церкви, затвердженому присягою. Після сказаного вже легко вирішити і перший з вище поставлених питань, саме про те, чи потрібно кожного разу миро помазувати обличчя розкольника в тому випадку, коли він має намір вступити в шлюб з православним [8, с.508].

Таким чином, російська і влада, і церква діяли за принципом «коржа і батога» щодо сімейно-шлюбних відносин старообрядців: то послаблення, певна лібералізація, то, навпаки, репресії та жорсткість. Але не визнавати зазначені відносини влада не могла, тому видала низку законів та циркулярів щодо регулювання життя старообрядців. Конфесійний чинник у формуванні шлюбних відносин старообрядців проявлялася в усіх сферах їхнього життя – починаючи від родинно-побутового до інтимного. Змішані шлюби мали місце задля їх збереження. Але вони скоріше були винятком, як правилом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев Д. Свободные раскольничьи браки (Юридическая справка по поводу 25-летия Закона о раскольничьих браках). *Миссионерское обозрение*. 1900. № 4. С. 526–535.
2. Арзуманова Т. В. Збереження етнорелігійної ідентичності росіянами старообрядцями в сучасній Україні *Україна в етнокультурному вимірі століть: Збірник наукових праць*. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. С. 350–357.
3. Арзуманова Т. В. Трансформація релігійної самосвідомості в середовищі росіян – старообрядців в сучасній Україні (на прикладі харківської общини старовірів-безпоповців поморської згоди). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ІСТОРИЯ»*. 2012. Вип.45. С.108–116.
4. Бойків І. М. Історія розвитку правового регулювання фактичних шлюбних відносин на території України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т.1. С. 83–86.

5. Волошин Ю.В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз: автореф. дис....д-ра іст. наук. Київ, 2006. 35 с.
6. Евангельское движение в Российской империи (1850-1917): Екатеринославская губерния (Сборник документов и материалов). Днепропетровск, 2006. 320 с.
7. Екатеринославские епархиальные ведомости 15-го июля 1889. № 14. Отдел неофициальный.
8. Екатеринославские епархиальные ведомости 1-го сентября 1889. № 17. Отдел неофициальный.
9. Зеленков М.Ю. Мировые религии: история и современность. Ростов-на-Дону, 2008. 364 с.
10. Красникова Е.А. Этика и психология профессиональной деятельности. Москва, 2004. 100 с.
11. Мірошніченко О.В Українські старовіри й російська влада (кінець XVIII – початку XX століть). *Проблеми політичної історії України*: Зб. наук. праць. Дніпро, 2019. Вип. 14. С. 16–24.
12. Петрова Н.О. Весільна обрядовість старообрядців українського Подунав'я. *Записки історичного факультету*. 2001. Вип. 11. С. 199–206.
13. Поліщук Ю.М. Старовіри Правобережної України, як об'єкт політики російського царизму (кінець XVIII – початок XX століття). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 36. С. 396–404.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 317, оп. 1, спр. 28, 117 арк.
15. Ярмош О.Р. Вплив конфесійного чинника на шлюбні відносини. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 4. С. 118–123.

References

1. Andreev D. Svobodnyie raskolnichii braki (Yuridicheskaya spravka po povodu 25-letiya Zakona o raskolnichiih brakah). *Missionerskoe obozrenie*. 1900. № 4. S. 526–535.
2. Arzumanova T. V. Zberezhennia etnorelihiinoi identychnosti rosiianamy staroobriadtsiamy v suchasni Ukraini *Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit*: Zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2012. S. 350–357.
3. Arzumanova T. V. Transformatsiia relihiinoi samosvidomosti v seredovyshechi rosiian – staroobriadtsiv v suchasni Ukraini (na prykladi kharkivskoi obshchyny staroviriv-bezpopovtsiv pomorskoii zghody). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «ISTORIYA»*. 2012. Vyp.45. S.108–116.
4. Boikiv I. M. Istoriia rozvytku pravovoho rehuliuвання faktychnykh shliubnykh vidnosyn na terytorii Ukrainy. *Aktualni problemy vitchyznianoii yurysprudentsii*. 2018. № 6. T.1. S. 83–86.
5. Voloshyn Yu.V. Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st.: istoryko-demohrafichniy analiz: avtoref. dys....d-ra ist. nauk. Kyiv, 2006. 35 s.
6. Evangel'skoe dvizhenie v Rossiyskoy imperii (1850-1917): Ekaterinoslavskaya guberniya (Sbornik dokumentov i materialov). Dnepropetrovsk, 2006. 320 s.
7. Ekaterinoslavskie eparhialnyie vedomosti 15-go iyulya 1889. № 14. Otdel neofitsialnyiy.
8. Ekaterinoslavskie eparhialnyie vedomosti 1-go sentyabrya 1889. № 17. Otdel neofitsialnyiy.
9. Zelenkov M.Yu. Mirovyie religii: istoriya i sovremennost. Rostov-na-Donu, 2008. 364 s.
10. Krasnikova E.A. Etika i psihologiya professionalnoy deyatel'nosti. Moskva, 2004. 100 s.
11. Miroshnychenko O.V Ukrainski staroviry y rosiiska vlada (kinets XVIII – pochatku XX stolit). *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*: Zb. nauk. prats. Dnipro, 2019. Vyp. 14. S. 16–24.
12. Petrova N.O. Vesilna obriadovist staroobriadtsiv ukrainskoho Podunavia. *Zapysky istorychnoho fakultetu*. 2001. Vyp. 11. S. 199–206.
13. Polishchuk Yu.M. Staroviry Pravoberezhnoi Ukrainy, yak ob'iekt polityky rosiiskoho tsaryzmu (kinets XVIII – pochatok XX stolittya). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2007. Vyp. 36. S. 396–404.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyiv, f. 317, op. 1, spr. 28, 117 ark.
15. Yarmosh O.R. Vplyv konfesiinoho chynnyka na shliubni vidnosyny. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. 2013. № 4. S. 118–123.